

Metaphorization as the basis of Turkish trade terms

This article examines the terms of trade of the Turkish language created by metaphor. The main models of metaphorical structures that are productive in this terminology, including metaphorical transfer considered by functional analogy, semantic tracing from English, one-word and analytical terms are analyzed.

Keywords: *metaphor, the term, the Turkish trade terminology, semantic tracing, terminological phrase.*

УДК 811.161.2

В. Тесленко, асп.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРИТИХ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ РЕЧЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню структурно-типологічних особливостей закритих фразеологізованих речень. Проаналізовано фразеологізовані одиниці за двома головними структурними схемами $S_{nom} + V_f$ та $S_{nom} + Corp S$, які є основою для творення похідних конструкцій. Закриті фразеологізовані речення розглянуто як структурно й семантично довершені синтаксичні конструкції.

Ключові слова: *закрита структура, структурна схема речення, фразеологізоване речення.*

Під час аналізу фразеологізованих конструкцій необхідно звертати увагу на такі характерні особливості, як:

- 1) компонентний склад конструкцій (обов'язкова наявність чи відсутність певних компонентів);
- 2) семантичне спрямування фразеологізованого речення;
- 3) специфіка актуальних значень;
- 4) реалізація модально-часових субкатегорій предикативності.

За цими критеріями можна виділити два типи фразеологізованих речень – із закритою й відкритою структурами.

Завдяки повному втіленню й розкриттю семантичного значення в самій структурі закриті фразеологізовані речення, на відміну від відкритих, не потребують додаткових уточнювальних компонентів: *благословляється день, воля ваша, враг його знає, діло вигоріло*. Структурні схеми наведених прикладів за-

свідчують єдино визначений порядок лексем у межах фразеологізованого речення з граматично-структурними та семантичними зв'язками всередині конструкції.

Фразеологізовані двоскладні речення закритої структури не здатні до словесного поширення членами з прямою семантикою. Вони можуть функціонувати як вільні речення на граматичному рівні або бути частиною складного речення, наприклад: *Благословляється день* (З газети); *Кат зна що* (П. Куліш); *Воля ваша, добродію, а ви так... говорите, що я того не розумію* (І. Котляревський).

Основні властивості закритих фразеологізованих речень – неможливість розгортання структурної схеми конструкції й закритість функціонально-синтаксичних позицій, які, за спостереженням Б. Нормана, є граматичними нішами (іншими словами – членами речення), що треба заповнити для уточнення певного смислового значення будь-якої синтаксичної структури [Норман 2011, 155].

Під час аналізу структурно-семантичних особливостей закритих конструкцій важливо виділити фразеологізовані речення, які побудовані за найтипівішими структурними схемами. Як відомо, за такими ж схемами утворена більшість звичайних вільних речень, які за структурою є простими двоскладними. Оскільки закриті фразеологізовані речення не здатні до синтаксичного варіювання й уточнення членами з прямою семантикою, їхні структурні схеми є основою під час систематизації матеріалу не лише закритих структур, а й відкритих.

Критеріями для виділення узагальнених мінімальних схем, до яких може бути віднесена будь-яка фразеологічна одиниця були:

- акритість структури;
- непоширеність структури;
- повнота структури;
- відсутність часток, факультативних членів.

Отже, проаналізувавши всі фразеологізовані речення, що мають структуру простого двоскладного речення, можна виділити 2 головні мінімальні схеми, які є основою для творення нових конструкцій: $S_{nom} + V_f$ та $S_{nom} + CopS$.

Ці схеми є фундаментом для творення всіх двоскладних речень, у тому числі й фразеологізованих. Якщо ми говоримо про

вільні речення, то ці схеми можуть зазнавати різних варіацій: змінювати порядок компонентів, нанизувати нові елементи, що зумовлені вторинною предикацією, і як наслідок, – вільно змінювати семантику.

Але в контексті фразеологізованих речень стикаємося з таким явищем, як граматична та семантична "закам'янілість", яка може виявлятися більшою чи меншою мірою. Це означає, що будь-яка зміна компонентів фразеологізованого речення, лексичних складників, поява чи втрата елемента в межах фразеологізованої структури може спричинити до абсолютної чи часткової зміни семантичного значення конструкції, бо структурна схема й семантичне значення фразеологізованого речення є невіддільними один від одного, взаємопов'язаними й логічно зумовленими. Фактично фразеологізоване речення репрезентує собою певне значення, яке закодоване в конкретній структурній схемі.

Тому не можна визначати базові структурні схеми як інваріанти, а похідні від них – як варіанти, оскільки кожне фразеологізоване речення є окремою контекстуальною й значеннєвою сполукою, у якій значення й структура нерозривно пов'язані. Саме взаємовизначеність структури й семантики відрізняє фразеологізовані речення від вільних.

За схемою $S_{nom} + V_f$, що є найтиповішою для вільних двоскладних речень, побудована також більшість фразеологізованих речень закритої структури. Вона не має відкритих функціонально-семантичних позицій, що дозволяє говорити про самостійність таких фразеологізованих речень у мовленні, наприклад: *Присутні на зібранні зрозуміли, що припустилися помилки. Атмосфера розжарила* (З газети); *Атмосфера розрядилася, всі від душі реготали, а потім стали пити чай, який привезла Катерина* (З журналу). Однак такі фразеологізовані речення не можуть існувати без контексту, вони вимагають уточнення з попередньої або наступної ситуації в мовленні, інакше семантичне значення фразеологізованого речення буде не ідентифікованим у свідомості.

Щодо самої структури та зв'язків у її межах, то вона характеризується первинною предикацією [Кульбабська]. Вторинна предикація може виникати, якщо фразеологізовані структури

уточнюються вокативними конструкціями: *Бог зна що таке, Олено* (З художнього журналу). У таких випадках відбувається формальне розширення синтаксичної моделі речення, а саме компонентами, що встановлюються за межами його предикативного центру. Таке явище серед закритих структур рідкісне.

Первинна схема $S_{nom} + V_f$ утворює похідні інверсовані закриті конструкції:

$V_f + S_{nom}$: *Сивоголовий Лавро радів з того, що його односельчани поважають схід сонця і знають, як **благословляється день*** (Д. Прилюк). У цьому випадку ми не розглядаємо інверсію як художній засіб, бо семантичне значення, яке закодоване в цій структурі, повною мірою розкривається лише за допомогою чіткого порядку слів. Фактично, це є особливий вид фразеологізованого речення, яке збудоване за всіма граматичними законами, однак особливість семантики здатна виражатися лише в інверсованій конструкції, а не прямим порядком слів.

Як бачимо, порядок лексем у схемі зумовлений не індивідуальністю мовця, ситуативністю тощо, а закодованим у схемах значенням, яке може розкритися й зреалізуватися лише в конкретному плані вираження.

Схема $S_{nom} + V_f$ є основою для інших структурних модифікацій фразеологізованих речень.

Варто розглянути ті фразеологізовані речення, які зазнали структурних змін, що вплинуло на визначення семантичного значення.

1. $S_{nom} + \text{Pron}_{(acc)} + V_f$ – закрита конструкція: *Бреду горем, мов тим морем, і **враг його знає**, коли перебреду* (М. Кропивницький). У структурну схему додається ще один компонент у знахідному відмінку. Однак не варто вважати його похідним від основної структурної схеми, оскільки розглянутий приклад не може існувати без $\text{Pron}_{(acc)}$, бо він втратить своє семантичне навантаження і перейде із категорії фразеологізованих речень у категорію вільних. Це говорить про те, що подібні фразеологізовані речення "закам'янілі" семантично й структурно.

$S_{nom} + (S_{acc}) + V_f$: суб'єкт – простий підмет, може бути замінений абсолютними синонімами *гаспид, сатана*; при варіюванні цих лексем семантичне значення фразеологізованого речення не

змінюється; фразеологізоване речення містить у своєму складі факультативний член (додаток) *його*; предикат – простий присудок, виражений особовою формою дієслова, яка може бути повною або усіченою: *А цього діда затримайте поки тута — чорт його знає, що воно за старець! Тепер багато всякої наволочи тягається по світу* (С.Васильченко). Фразеологізоване речення відрізняється від попереднього випадку тим, що стилістичні особливості складових компонентів можуть змінюватися, а деякі взагалі можна випустити зі структурної схеми ($S_{(acc)}$), при цьому значення фразеологізованого речення не зміниться.

Схема $S_{nom} + V_f + S_{(acc)}$ має інші можливості реалізації в мовленні.

Хоч формально структурна схема є подібною до попередніх (наявність однакових структурних компонентів), однак спостерігаємо зміну локалізації другорядного члена речення, вираженим $S_{(acc)}$. Такий порядок елементів є фіксованим, і зміна будь-якого з них призведе до спотворення та втрати семантичного значення. Індивідуальний порядок слів є не єдиним засобом оформлення семантичного значення. Важливу стилістичну роль відіграє усічена форма особового дієслова та об'єкти, які виражені сполукою *що таке*: *Маша! Прошу тебе звернути увагу вчительки нашої на те, як балакають наші діти! Се Бог зна що таке... се ні на що не схоже...* (М. Коцюбинський). Саме така форма (структурна, лексична та стилістична) дозволяє фразеологізованому реченню повноцінно функціонувати в мовленні.

Гнат не хотів, щоб кат зна що варняли про нього. Тому вирішив усе нишком владнати (висватати Марту) (М. Стельмах). Фразеологізоване речення *кат зна що* характеризується схемою $S_{nom} + V_f + S$. Ця схема фразеологізованого речення є подібною до схеми, за якою побудований попередній приклад. Тут можна провести не лише структурну, а й значеннєву аналогію, що ще раз доводить тезу про те, що структура визначає значення, а значення – структуру фразеологізованого речення. Принциповою різницею між цими двома прикладами є те, що в конструкції *кат зна що* відсутній елемент, виражений вказівним займенником (*Бог зна що таке*), який завершує структуру й окреслює межі фразеологізованого речення. Щодо семантичного складника, то конструкції

відрізняються вживанням центрального значеннєвого концепту (у першому випадку – *Бог*, а в другому – *кат*), який зазнає антонімічних змін і трансформує значення – від невдоволення без агресивної конотації до повного роздратування.

Щодо структури наведеного прикладу, то тут теж наявне усічення особового дієслова для підтримання й реалізації найбільш яскравого значення, що втілене у вигуковому експресивно-емоційному забарвленні (певне незадоволення), яке досягається усіченою формою дієслова й закритістю конструкції.

2. **S_{nom} + V_{con}**: суб'єкт виражений відносним займенником з узагальненою семантикою, а предикат – кон'юктивною формою дієслова: – *Де ж ти його (танкіста) бачив, татку? – Вгадай... І хто б подумав! В сараї у Тесленчихи...* (О. Гончар).

Структурно-функціональні позиції цієї структурної схеми закриті. Фразеологізоване речення є самостійним, подібно до вільних, і здатне утворювати репліку в діалогічному мовленні, значеннєвим виразником якої є частка *б*, що оформлює необхідне семантичне забарвлення й підсилює значення всієї конструкції. Для структур такого виду наявне чітко визначене інтонаційне оформлення. Такі фразеологізовані речення завжди емоційно забарвлені.

3. **Pron_{nom} + Adv_(loc) + Part_(ne)V_{con}**: суб'єкт виражений відносним займенником, предикат – кон'юктивною формою дієслова: *Наша іноземна поліція у Франкфурті обіцяла нам, що до церкви приходити не буде, хто б там не був* (З газети).

Фразеологізоване речення найчастіше трапляється в діалогічному мовленні як репліка; функціонально-синтаксичні позиції закриті, тому не набувають вторинної предикації. Компоненти в структурній схемі займають визначений порядок, який не піддається зміні, оскільки будь-які маніпуляції (структурні або лексичні) призведуть до трансформації фразеологізованого речення у вільне й втрати запрограмованого фразеологічного значення.

4. **Part_(ne)Pron_{nom} + V_r**: суб'єкт – простий підмет, виражений особовим займенником, предикат – простий присудок, виражений формою дієслова бути в майбутньому часі, до якого додається заперечна частка *не*: *"Не я буду, а панування добуду!" — зарубала (Параска) на носі і ніколи не викидала з голови* (Панас Мирний).

Саме наявність заперечної частки *не* перед суб'єктом, а не предикатом, забезпечує розкриття фразеологічного значення. В іншому випадку фразеологізоване речення трансформувалося б у звичайне вільне речення, яке б набуло абсолютно протилежного значення. Порівняймо: *Не я буду* (фразеологізоване речення) – зробити все можливе й неможливе для досягнення певної мети; *Я не буду* (вільне речення) – відмова від будь-якої діяльності.

5. **Adj S_{nom} + V_f** – закрита структура. Прикметник *золоті* утворює означальні відношення із суб'єктом. Це означення є обов'язковим компонентом поданої конструкції, яке несе в собі основне семантичне навантаження: *Нічого путнього не виходить. От тепер, думаю, щось та буде, Хаброня ступить, там золоті верби ростуть* (І. Нечуй-Левицький).

На основі структурної схеми **S_{nom} + Cop_fS** побудовано менше фразеологізованих речень, порівняно зі схемою **S_{nom} + V_f**. Це пояснюється тим, що й вільні речення частіше підпорядковуються законам творення першої схеми. Тож структурними компонентами другої схеми є суб'єкт, дієслово-зв'язка *є*, семантичний виразник складеного іменного присудка.

Розгляньмо варіації схеми докладніше:

6. **S_{nom} + Cop_fAdj** – закрита структура, у якій суб'єктний компонент виражений прикметником: *Він був чи не в два рази вищий од неї, **верства келебердянська*** (О. Ільченко). Фразеологізоване речення виконує номінативну функцію, виступає уточнювальним членом речення. Функціонально-синтаксичні позиції закриті, уживається переважно при звертанні.

*Почув (Захар), як Харитон Павлович гримнув, стримуючи голос і гнів: – Та замовкни ти, **довбня неотесана!*** (Іван Ле). Подібно до попереднього випадку фразеологізоване речення має закриті функціонально-синтаксичні позиції, виконує номінативну функцію. Однак використання дієприкметника замість прикметника як компонента складеного іменного присудка надає більш яскравого фразеологічного експресивного забарвлення.

7. **Pron_{nom} + Cop_fAdv** – закрита структура: *Міг би я вам розповісти про цей Іпель. **Все чисто**: і яка його бистрість, і де були розташовані вогневі точки противника на протилежно-*

му березі, і де міновані поля (О. Гончар). За структурною схемою розглянутий випадок є простим реченням. Може реалізуватися лише в складі основного і вказувати на якість або спосіб дій, що висвітлюються в частинах складного речення, хоча фразеологізоване речення й не має відкритих функціонально-синтаксичних позицій.

8. **S_{nom} + Cop_rPron** – закрита конструкція, у якій підмет виражений присвійним займенником, а предикат – складений іменний присудок, виражений дієсловом-зв'язкою *є*, присвійним займенником, що залежно від особи, якої стосується суб'єктне значення фразеологізованого речення, змінює вказівний особовий компонент. Фактично фразеологізоване речення не є внутрішньо закам'янілим, оскільки використання вказівного елемента залежить вже від контексту, а не від структурної й семантичної складової цієї синтаксичної одиниці: – *Ну, щастя твоє, що ти не знаєш! І намотай собі – знайдеш листок який, не тич свою морду, а хазяїнам oddай* (А. Головка); *Це Ваше щастя, що маєте веселу вдачу, добрий гумор, І це треба берегти, бо воно підтримує сили* (М. Коцюбинський); – *І я живий! – десь у самім кутку бадьоро дзвенить Маковей. – Наше щастя, що добра кроква попалась над нами* (О. Гончар). Ця фразеологізована конструкція має тенденцію до самостійного вживання в реченні і приєднання до себе підрядних частин. Зумовлене своєю структурою фразеологізоване речення здатне локалізуватися у вільному реченні, функціонуючи як уточнення або звертання.

9. **Pron_{nom} + Cop_rPart_(не)Pron**: суб'єкт виражений зворотнім займенником *сам*, предикат – складений іменний присудок, виражений дієсловом-зв'язкою *є*, заперечною часткою *не*, присвійним займенником *свій*: *Стоїть сам не свій Павло, дивиться на юрбу веселих, привітних ковалівців* (В. Кучер); *За столом, при батькові, Андрій сидить тихий та смирний, зніяковілий, ніби й сам не свій* (О. Сизоненко). Фразеологізоване речення з такими структурними компонентами не здатне функціонувати як речення зі своїм предикативним центром. Воно може виконувати роль призв'язкового іменного компонента присудка, а може

функціонувати як порівняльний зворот. За структурою подібне до простого речення, проте загальна конструкція й семантичне навантаження спроможні репрезентувати лише атрибутивне або компаративне значення.

10. **NumS_{nom} + Cop_rN:** *NumS_{nom}* – складений підмет із загальним значенням кількісної номінації, *N* – призв'язковий іменний компонент присудка: *Чому у тебе розладилося з Насткою?... Вона легковажна. Виходить, ви – два чоботи – пара* (П. Автомонов); – *Льонці Галя сказала, що вони з Юликом "два чоботи – пара"* (Ю. Мушкетик). Фразеологізоване речення виступає компонентом складеного іменного присудка. Хоч воно й має чітко визначену структурну схему вільного речення, проте здатне вказувати лише на атрибутивне значення заявленого суб'єкта.

11. **Pron_{nom} + Cop_rPart_(ne)Pron:** *S_{nom}* – простий підмет, виражений особовим займенником; предикат – складений іменний присудок, виражений пропущеною дієсловом-зв'язкою *є*, заперечною часткою *не*, особовим займенником *я*: *Я не я. І хата не моя* (Укр. присл.); *Якби ви вчилися так, як треба, То й мудрість би була своя. А то заліжете на небо: "І ми не ми, і я не я"* (Т. Шевченко). Фразеологізоване речення може реалізуватися як окреме речення, а може – як самостійна предикативна частина в складносурядному реченні, поєднуючись з іншими частинами сурядним зв'язком.

Отже, закриті конструкції мають заповнені функціонально-синтаксичні позиції, тому не приєднують до себе інші елементи для конкретизації. Це пояснюється тим, що закриті фразеологізоване речення є довершеним структурно й семантично. Природа фразеологізованої закритої структури полягає в тому, що кожне речення є індивідуальною конструкцією. Кожний елемент фразеологізованого речення зумовлений потребою семантичної й синтаксичної організації. І якщо у вільному реченні ми можемо замінити або змінити певний компонент, і значення збережеться, то фразеологізоване закриті речення вважаємо повноцінним і комунікативно спроможним за умови збереження семантичної та синтаксичної структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кульбабська О. В. Вторинна предикація та засоби її вираження в простому реченні: [Електронний ресурс] / О. В. Кульбабська. Режим доступу до статті: <http://eprints.zu.edu.ua/2200/1/06kovvpr.pdf>

2. Норман Б. Ю. Грамматика говорящего. От замысла к высказыванию: [монография] / Б. Ю. Норман. – М. : Книжный дом "Либроком", 2011. – 232 с.

3. Словник фразеологізмів української мови : [уклад. : В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.] ; відп. ред. В. О. Винник. – Київ : Наукова думка, 2008. – 1096 с. – (Словники України).

Стаття надійшла до редакції 27.04.15

В. Тесленко, асп.

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

Структурно-типологические особенности закрытых фразеологизированных предложений

Статья посвящена исследованию структурно-типологических особенностей закрытых фразеологизированных предложений. Проанализированы фразеологизированные единицы по двум главным структурным схемам $S_{nom} + V_f$ и $S_{nom} + Cop_f S$, которые являются основой для создания производных конструкций. Закрытые фразеологизированные предложения рассмотрены как структурно и семантически совершенные синтаксические конструкции.

Ключевые слова: закрытая структура, структурная схема предложения, фразеологизированное предложение.

V. Teslenko, PhD student

Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Structural and typological features of the closed idioms with two-member simple sentence structure

The article is devoted to the investigation of structural and typological features of the closed idioms with two-member simple sentence structure. These sentences have been analyzed according to two main structural schemes $S_{nom} + V_f$ and $S_{nom} + Cop_f S$ which are the basis for derivative structures. The author considers the closed idioms with two-member simple sentence structure as both structurally and semantically complete syntactic constructions.

Keywords: closed structure, idiom with two-member simple sentence structure, sentence structural scheme.